

1.4. Вимоги культурологічного підходу до формування особистості майбутнього кваліфікованого робітника

Культурологія (від латинського *cultura* — землеробство, виховання); давньогрецького *λόγος* — думка, причина) — наука, яка вивчає культуру, суттєві, значущі закономірності її розвитку. Завдання культурології – філософська рефлексія щодо культури як цілісного явища, визначення найбільш суттєвих, узагальнених законів культурного становлення людства та аналіз феномена культури як системи.

Термін «культурологія», «культурознавство» (*Kulturwissenschaft*) був вперше запропонований у Німеччині Генріхом Ріккертом в 1899 році. Використовував цей термін і російський поет та теоретик культури Андрій Білий в 1912 році. Втім, це, в принципі не означає, що культурологія як науковий феномен не існувала і раніше. Наука ця починає оформлюватися в роботах Платона, Аристотеля, Джамбатіста Віко, І. Гердера, Імануїла Канта, Г.В.Ф. Гегеля.

Термін «культурологія» застосовував також Леслі Вайт, відомий американський антрополог. Цей термін був Вайтом одразу трактований як визначник для нової дисципліни в комплексі соціальних наук. Однак, в країнах англійськомовних проблеми культури вивчає не культурологія, а комплекси наук, що називають *Cultural studies* (вивчення культури), а в німецькомовних – слідом за Ріккертом *Kulturwissenschaft*. Крім вже згаданого "*cultural studies*" використовується "*multicultural studies*" (вивчення культурного різноманіття), "*cross-cultural studies*" (вивчення міжкультурної взаємодії). що дещо знижує рівень досліджень у галузі, зводячи його до аналізу власне культури, а не більш глибоке трактування як філософії людського існування у культурному контексті, що й прийнято у вітчизняній культурологічній школі [8]. Це, власне кажучи, терміни дещо з іншої науки, - вони орієнтують дослідника на вивчення взаємодій між представниками різних расових, етнічних, конфесійних (релігійних), статевих спільнот. У вітчизняному трактуванні культурологія – повноправна наука з набагато більш широким полем дослідження.

За словником Вебстера, культурологія є інтегративною сферою знання, породженою на стику філософії, історії, психології, мовознавства, етнографії, релігії, соціології, культури, мистецтвознавства та педагогіки. [9, с. 134].

Первісно поняття «культура» стосувалось землеробської праці і позначала оброблену, окультурену землю. Власне кажучи, це в першу чергу все, чого торкнулася людина у природному, при цьому змінивши це природне. В такому трактуванні культура – все, що змінила людина (людство) у процесі своєї життєдіяльності у всіх сферах – матеріальній (предметній) та нематеріальній (духовній, психічній). Власне кажучи, можна сказати, що предметом культурології є осмислення того, як людина перетворює світ, і як вона перетворюється сама.

По-суті культурологія — інтегративна сфера знань, народжена в неперервному діалозі різних підходів, на перетині філософії, соціології, людської історії, політології, соціальної психології та соціальної педагогіки,

лінгвістики, етнографії, релігієзнавства, соціології культури та мистецтвознавства. Однак, інтеграція не означає просто механічного об'єднання окремих дисциплін. Культурологія – окрема наука, із своїм особливим предметом та відповідним методом дослідження.

Культурологія є системою знань про сутнісні закономірності існування та розвитку людської культури (онтологічний аспект) та способи пізнання культури (культурологічна гносеологія) про ті людські (гуманні та гуманітарні) значення, які надає людство своєму існуванню. Тому важливим завданням теорії культури (власне культурології) є пізнання сутності культури, виявлення законів та механізмів функціонування конкретних форм культури та визначення способів інкультурації особистості у особистісний культурний і соціальний культурний простори.

Специфіка культури як якісної характеристики інтелектуального, мистецького духовного та практичного освоєння людиною світу (зовнішнього та власного, внутрішнього) відбивається у тому, що вона свідчить, якою мірою людина стала для себе та інших людиною, як вона відчуває та усвідомлює себе такою.

До основних завдань культурології відносять: дослідження культури як системи культурних феноменів; виявлення змісту культури; вивчення способів та результатів людської діяльності (всього того, що не є природою); дослідження знакових систем; дослідження сукупності цінностей, характерних для певної спільноти; дослідження типології різних культур (етнічних, політичних, релігійних як субкультур); розв'язання проблем соціокультурної динаміки; вивчення культурних кодів та комунікацій; дослідження теорії інкультурації – включення особистості у соціокультурний простір; визначення практичних, дидактичних засад інкультурації, способів педагогічного впливу на цей процес, забезпечення оптимального засвоєння особистістю культурного базису суспільства, допомога у знаходженні власного місця к культурному полі цивілізації [5].

В контексті педагогічному варто особливо підкреслити, що культурологія потенційно може виконувати холістичну та інтегративну функції. Навчальні предмети, в тому числі й специфічні для підготовки кваліфікованого робітника спеціальні для певної спеціальності предмети, і предмети загальноосвітньої частини дезінтегровані у силу специфіки класно-урочної системи. Розірваність, дискретність навчального процесу може подолати культурологічний підхід, який дозволяє розглядати всі предмети, всю систему навчально-виховної роботи як складові інкультуризації особистості. Культурологія дозволяє забезпечити холістичну, цілісну інтегровану систему світу

Культура - феномен суспільного життя, що розкриває особливості поведінки, свідомості та діяльності людей в конкретних формах життя Тому варто виділяти такі культурологічні компоненти, як культура праці, культура побуту, художня культура, політична культура, культура здорового способу життя, культура поведінки, зрештою – соціальна культура, тобто культура особистості у колективі, взаємодій у колективі (соціоніка) і суспільства в цілому (політологія).

Особливо важливо звернути увагу на явище піднесення особистості засобами культури і мистецтва. Культура і мистецтво – невід’ємні предмети культурології. Високе мистецтво здатне не просто ініціювати просту зацікавленість, але емоційно зарядити особистість, викликати захоплення та очистити від скверни.

Елементи людської природи представляють собою єдність природного і соціального, або природного і окультуреного, інкультурованого. Навіть фізичне тіло людини представляє собою не тільки природне утворення як результат біологічної еволюції, а ще і наслідок багатомісячної трудової, тобто культурної діяльності. Фізичне тіло людини з часом змінюється, і змінюється суттєво – зростає об’єм мозку, збільшуються скули і ротовий валик як гарантії ефективного мовленевого акту, рука сучасної людини істотно відрізняється від руки первісної людини великим пальцем, який протистоїть іншим, отже, дає можливість працювати більш ефективно, забезпечуючи і прості рухи робітника в умовах розподілу праці, і діяльність феноменальних митців.

Значною мірою культурний розвиток стосується духовного ментального світу людини, який формується як під впливом власної культурної діяльності (самодіяльність, робота над собою), так і в процесі здійснення культурних зв’язків (комунікацій) між людьми. Кожна народжена особина має стати повноцінною людиною: не просто успадкувати природні задатки своїх батьків, які детерміновані на генетичному рівні, біологічно, але й самостійно та усвідомлено засвоїти все багатство культурних цінностей, більш того, рухати культуру свого суспільства вперед. Той чи інший досягнутий рівень культури людства визначає кожен раз заново «окультурення» кожної народженої людини, в результаті чого врешті решт відбувається окультурення всієї людської природи та людський прогрес.

Одним із істотних моментів культурної історії людства є потреби. Специфікою людського у цьому контексті є постійне зростання як суто вітальних, так і духовних потреб людини. Природна людина сконцентрована на суто вітальних потребах. Це, перш за все, потреба до самозбереження як окремого індивіда, так і людського роду в цілому. Такі потреби, власне кажучи, і називають ВІТАЛЬНИМИ потребами. Але, для того, щоб зберегти себе і як особину, і як вид у природі, людина свої вітальні потреби може задовольнити лише способами принципово відмінними від тих, за допомогою яких зберігають себе тварини. Для людини в природі потрібна особлива їжа, житло, одяг. Тому перший культурно-історичний акт був спрямований на виробництво засобів, необхідних для задоволення цих потреб, на виробництво власне матеріального життя, або другої природи. Однак, обіруч із вітальними потребами людина починає створювати (творити) цілий комплекс культурних феноменів, які присутні до вітальних віднести неможливо. Це продукція естетичного концепту: живопис, музика, література, що особливо вирізняю та вичленує людину з природного світу. При цьому феномен художньої культури є тою базою, яка відділяє одні культурні осередки.

Зрештою, ще одним компонентом суто людської культури є людське спілкування, яке ґрунтується на феномені особливого засобу міжлюдського

спілкування – людській мові. Сама мова є своєрідним гарантом та підґрунтям людської взаємодії, комунікації, яка забезпечує людське спілкування та створення людських спільнот. Така комунікація забезпечена наскрізною основою людського існування – постійним (перманентним, безперервним) діалогом людини з людиною, людини і спільноти, людини і людства, у феномені успадкування культурного спадку всіх пройдешніх поколінь, у суто людських актах слухання, говоріння, писання, запам'ятовування.

Отже, акти людської діяльності існують у формі культурної творчості окремих індивідів, що реалізувалась в постійно здійснюваних актах спілкування людей один з одним, у постійній комунікації, культурологічному діалозі, в якому особистості проявляють рівні своєї культури та виявляють культурні акти інших людей.

Суспільне життя народжувалось у процесі спілкування індивідуумів. Однак, його не можна звести до того, щоб загальними зусиллями визначити, як здійснити ту чи іншу діяльність. Діяльнісний підхід не описує творчість людини як особистості, не виокремлює людську самість як основу власне людського самосприйняття та творчості.

Потреба в праці, спілкуванні та творчості породжують основні моральні засади суспільства, створюють уявлення про добро й справедливість, сумління і честь, які народжувались лише у процесі спілкування та самопізнання. Три концепти: потреба в праці, потреба в спілкуванні, потреба в творчості зумовили весь перебіг культурної історії людства й органічно поєднують людських індивідуумів в суспільне ціле.

Таким чином, можна виділити такі визначники культури, які за загальним правилом, хоч і відрізняються один від одного, однак, не вступають у протиріччя: культура — народжене суспільством, властиве суспільству соціальне явище, що відбиває його якісну характеристику та збагачує духовне життя людини; культура — процес творчої діяльності людини, спрямованої на пізнання навколишнього світу і самопізнання самої людини у цьому світі, на отримання об'єктивної інформації про світ.

При цьому головну роль у цьому процесі відіграє наука, освіта і мистецтво; культура покликана допомогти людині не тільки пізнати світ й саму себе, але й визначити своє місце в світі, світоглядні установки; культура включає в себе сутність досягнутих людиною у процесі освоєння світу матеріальних і духовних цінностей, а також відповідних ціннісних орієнтацій людини в світі; культура, створюючи необхідні для орієнтації людини у світі норми поведінки та оцінки, забезпечує регулювання соціальних відносин людей; культура виступає як потужний фактор формування людських сутнісних сил, формування людини в людині, перетворення її природних захоплень, потреб, емоцій в справжні людські; культура передбачає процедуру і процес передачі та успадкування культурних здобутків, обов'язкову умову освіти як передаточного ременю, посередника, медіатора між носіями культури і тими, хто тільки здобуває певний культурний рівень, а також між тими, хто генерує певні культурні здобутки. На це варто звернути особливу увагу, оскільки культурологічний підхід має передбачити не тільки аналіз існуючого феномену

культурних досягнень, але й способів передачі цих досягнень як по вертикалі (освіта), так і по горизонталі (наука).

Таким чином, ми можемо назвати такі сфери дослідження культурології, і, одночасно, існування самого феномену культури: **наука** як основний генератор досягнень у сфері технологічної культури і одночасно як середовище наукової комунікації, - особливого способу формування наукового товариства, яке тою чи іншою мірою вільно обмінюється своїми досягненнями і генерує поле наукових досягнень - прогресу, **виробництво** як сфера виготовлення конкретних предметів праці і одночасно товарів та послуг, які задовольняють потреби людства. При цьому виробництво максимально тісно пов'язане з наукою, оскільки отримує наукове обґрунтування та забезпечення свого (виробничого) розвитку та надає науці можливість практичної перевірки своїх досягнень; **освіта**, яка відповідальна за передачу науково-технічного, соціального, політичного мистецького та духовного розвитку людства всіх рівнях – початковому, загальносередньому, професійному (професійно-технічному) та вищому, академічному, **мистецтво**, яке несе відповідальність за суто естетичну складову культури, **комунікацію** – як важливий компонент культури, який відповідальний і за природні міжособисті та міжгрупові взаємини, і за масову комунікацію, яка ґрунтується на маніпулятивному феномені, **соціальну політику** як рух до засвоєння особистістю та суспільством демократичних цінностей, культуру дозвілля як змістовного заповнення вільного часу, зрештою, **культуру здорового способу життя** як чинник, який інтегрований у контекст всієї культури і забезпечує існування людства як біологічного виду.

До специфічного понятійного апарату культурології належать два основні терміни: **інкультурація та акультурація**.

Поняття **інкультурація** запропонував у 1948 р. американський антрополог Меллвіль Герсковіц (Melville Herskovits).

Інкультурація - процес, внаслідок якого досягнення культури певної цивілізації передається від одної особистості – носія культури, культурного модератора - до іншої, яка не досягла відповідного рівня культури, а також від покоління до покоління. Даний процес не обмежується тільки періодом навчання, тобто дитинства та молодості, він триває протягом усього життя людини **інкультурація** супроводжується вивченням та засвоєнням (інтеріоризацією) певної системи знань, вмінь, навичок, звичаїв, традицій, цінностей, норм. Відбувається **інкультурація** як неформально - в родині, у спілкуванні однолітків, друзів, колег по роботі, навчання, субкультурних групах, конфесійних спільнотах, в цілому у референтних групах, так і у формальних соціальних середовищах - дошкільних закладах, школі, професійно-технічних навчальних закладах, вишах. Особливо посилився останнім часом вплив засобів масової інформації, в першу чергу телебачення та Інтернету.

Інкультурація включає засвоєння особистістю системи базових ціннісних орієнтацій, прийнятих в даному суспільстві, норм поведінки в різних життєвих ситуаціях, які відповідають моральним засадам суспільства,

усвідомлення політологічних закономірностей – систем управління суспільством на підґрунті демократичного вибору, наукову обізнаність у профільних галузях та достатньо високий рівень ерудованості у області так званих загальних знань, особливо, зрозуміло, у контексті, власне кажучи, культури – літератури, архітектури, живопису, класичної музики, сучасних інтелектуальних та естетичних течій, політичної і культурної історії.

Цей величезний обсяг культурного розвитку передбачає як вплив формальної освіти, так і зусилля сім'ї, найбільш зацікавленої у становленні власної дитини, засобів масової інформації, зрештою, всієї людської спільноти в цілому, зрозуміло, якщо ця спільнота зацікавлена в становленні культурної особистості і культурного суспільства.

У процесі інкультурації особистість набуває всю доступну сукупність знань, умінь та навичок, зрозуміло, мірою можливостей, які надає суспільство для доступу до культурного поля та власних здібностей й особистих преференцій.

Термін **аккультурація**, включили в науковий обіг американські вчені-антропологи Р. Редфілд, Р. Лінтоні та М. Герсковіц [8]. Первісно цей термін позначав явище контакту двох груп людей, які належать до різних культур. В процесі встановлення між ними контактів відбуваються зміни в первинній основі культури кожної з груп. Кожен культурний контакт викликає культурну дифузію, тобто проникнення та взаємопроникнення.

Акультурація включає всі зміни, викликані міжкультурною комунікацією. При цьому акультурація включає не вплив формально визначених та уповноважених чинників (школи, ПТНЗ, ВИШУ), але вплив в основному неформальних – однолітки, засоби масової інформації, Інтернет, субкультурні об'єднання. Особливо варто у контексті педагогічному звернути увагу на акультурацію вчителя та учнів. Досвід наочно показує значущість продуктивного взаємонавчання кваліфікованого вчителя та тих, кого він навчає. Власне, рівень кваліфікації педагога-практика безпосередньо залежить не тільки від його здатності вивчати все життя свій предмет, вдосконалюватися як майстра виробничого навчання, викладача спецдисципліни чи вчителя-предметника, але й навчатися взаєминам з учнями, домірності, скажімо, вимогливості та лояльності, бути організатором навчально-виховного процесу, модератором (посередником) у аудиторії, помічником на шляху до знань, просто лектором та контролером рівня засвоєного.

Для педагогічного процесу культурологічний підхід максимально важливий. Він дозволяє дати відповідь на запитання: який саме тип особистості формує педагогічна система. Це питання стояло, скажімо, і перед педагогікою радянського періоду. Відповідь була однозначною: свідомий будівничий спочатку соціалізму, потім розвинутого соціалізму, далі – будівничий комунізму. Формувалася, відповідно, особистість радянської людини. Сучасна педагогічна система не передбачає слідування за будь-якою політичною парадигмою. Відповідно, необхідна інша парадигма, яку варто побудувати на засадах культурного розвитку особистості, формування справжньої людини високої культури.

Відомо, що спадковість біологічних об'єктів, в тому числі і виду *Хомо сапієнс* ґрунтується на передачі інформації, включеної у генетичних код. Передача спадкової інформації від одного покоління до іншого можлива виключно через особливий соціальний код, або соціокод – код культури. Культурологічний підхід до освітнього процесу дозволяє забезпечити ряд завдань, недоступних для окремих предметів. Тут вирішуються два основні завдання. По-перше – включення та оволодіння всією сукупністю культури, в її минулому та сучасному. По-друге – інтегрування різних предметів у єдину холістичну інтегровану цілісність.

Тут важливо не втратити частини кодів, виходячи з принципу раціонального розподілу часу та зусиль у педагогічному процесі. Гіпертрофовано раціональний спосіб економії навчального часу вимагає не витратити дорогоцінних годин для таких предметів, які в принципі та за визначенням належать до культурологічного комплексу. Такі предмети на перший погляд не мають ознак обов'язковості чи навіть необхідності, тому витіснені здебільшого у варіативну частину навчально-виховного процесу, у своєрідний педагогічний маргінес, або й узагалі вилучені з перебігу навчально-виховного процесу. Якщо в загальноосвітніх навчальних закладах курс, скажімо, «Основи культури» ще якимось вичитується, хоч і досить скупі, в основному пів години на тиждень, то у профтехосвіті про такий предмет голі і мріяти, особливо, якщо йдеться про технічні спеціальності. Те саме можна сказати і про інший важливий з точки зору інкультурації предмет, як «Основи здоров'я». Важливо підкреслити, що тільки в контексті культурології посправжньому формуються такі базові для становлення особистості поняття, як «добро», «зло», «краса», «потворність», «віра», «надія», «обов'язок», «совість», «справедливість», «свобода», «порядність», «чесність», «справедливість», - всі ті поняття, які виокремлюють людину культури з маргінального середовища. Культурологічний зміст освіти зорієнтований на людину як на найвищу цінність, на формування високоморальних якостей особистості, заснованих в першу чергу на загальнолюдських цінностях, на вміння будувати свої відносини зі світом на основі поваги до життя людини, підвищеної уваги до навколишнього середовища і з цілому на розуміння людського життя як найвищої цінності.

У філософії освіти, педагогіці триває пошук сучасних освітніх ідеалів, альтернативних варіантів розвитку навчально-виховного процесу. Діалог культур, під впливом якого перебуває й система професійної освіти, і її суб'єкти, відбувається на тлі таких загальноосвітніх тенденцій розвитку освіти, як демократизація й інтернаціоналізація, інформатизація й комп'ютеризація. Невипадково діалогізм, толерантність, відповідальність, самостійність можуть розглядатися як цінності-цілі сучасної освіти особистості, у т.ч. випускника ПТНЗ.

Серед факторів становлення професійної культури фахівця варто назвати культуру освітньої установи, де учень отримує теоретичні знання у вибраній сфері професійної діяльності, і культуру організацій, де проходить виробнича практика.

Організаційна культура характеризує поведінку членів організації, спосіб розв'язання ними проблем, ставлення до зовнішніх впливів. Поняття організаційної культури містить у собі набір уявлень про способи діяльності, норми поведінки; набір звичок, писаних і неписаних правил, заборон, цінностей, очікувань, уявлень про майбутнє й сьогодення й ін., свідомо або несвідомо поділюваних більшістю членів організації. Тип найбільше яскраво вираженої в освітній установі культури зробить безумовний вплив як на вчорашнього випускника школи, так і на те, хто має вже досвід роботи в якій-небудь організації. Незважаючи на те, що освітня установа, щорічно обновляючи свій колектив, перебуває під постійним тиском елементів інших типів культур, традиції як основа переважної в ньому культури сприяють її збереженню. Найбільш розповсюдженими в навчальних закладах є культури демократичні та культури влади. Вони закладають основи не тільки організації навчально-виховного процесу, ґрунтують психосоціологію відносин в колективі, але й створюють особливу особисту традицію-установку учнів на все їхнє майбутнє життя. У професійному навчальному закладі з перевагою демократичного типу культури й працівники, і учні орієнтовані на виконання обов'язків, правил, тут високо цінується відповідальність за доручену справу, як правило, діє система контролю.

В частині навчальних установ під впливом особистих преференцій керівника панує культура влади й сили, що, безумовно, пов'язано зі спробою керівника встановити свій авторитет у відповідності з його уявленнями й цінностями. Такий керівник приймає рішення самостійно, керуючись власними уявленнями про справедливість та доцільність. Все керівництво обмежується розпорядженнями та наказами. Керівник одноосібно визначає стратегію та тактику розвитку навчального закладу, керуючись тільки максимально точним виконанням нормативних документів, вказівками начальства та власними уявленнями про доцільне. В умовах такої культури учні можуть отримати певне уявлення про роль керівника в такій організації і форми його діяльності, однак навряд чи придбають досвід прийняття компетентних самостійних рішень.

Інший тип культури – демократичний. Для такого типу характерна орієнтація на груповий метод роботи. За таких умов керівник усвідомлено розвиває здатність діяти в команді. Він бере на себе відповідальність організації й брати певну частину відповідальності на себе за виконання якого-небудь завдання. Якщо керівник (директор, вчитель, майстер виробничого навчання) створює умови для роботи груп (мікрогруп на заняттях, у позанавчальній діяльності, у ході практики), то учні можуть набути досвід роботи в команді й відповідальності за доручену справу. Культура індивідуальності, що ставить у главу кута автономію працівника і його особистих досягнень, у т.ч. професіоналізм, розвиває баланс між індивідуалізмом та колективізмом, чим сприяє формуванню професійної культури. Поза стабільними комунікаціями між викладачами й учнями неможливо набути досвід професійної взаємодії (це, насамперед, стосується професій, орієнтованих на роботу з людьми).

Центальною проблемою навчального закладу демократичної культури є самоврядування, в тому числі й учнівське. Сам факт його існування відображає

особливі права, які надають педагоги учням, в першу чергу визнання безумовного права на участь в управлінні навчальним закладом, і, таким чином, у вирішенні проблем, пов'язаних із організацією учнівського життя.

Щодо реального процесу в ПТНЗ, можна констатувати, що тут явно недостатньо приділяється увага розробці як змістовної так і методичної сторін культурологічного підходу. На практиці здійснюється орієнтація учнів переважно на освоєння суто практичних знань, вмінь та навичок щодо обраної професії, - і явно недооцінюється культурологічна спрямованість, що призводить до дегуманізації змісту професійно-технічної освіти. Це особливо небезпечно з огляду на особливий характер контингенту, який навчається у системі. З огляду на це край необхідно уведення культурологічного спрямування у контекст педагогічного процесу в ПТНЗ, розробка нових високотехнологічних та гуманістичних методик викладання, заснованих на інтерактивному спілкуванні всіх учасників навчально-виховного процесу – учнів, педагогів, батьків, посилення уваги на позааудиторні заходи. Якщо вже дійсно погодитися із складнощами уведення предметів культурологічного спрямування у курс навчання в ПТНЗ, варто посилити виховні можливості позааудиторної виховної діяльності, орієнтуватися на підтримку учнівського самоврядування та батьків.